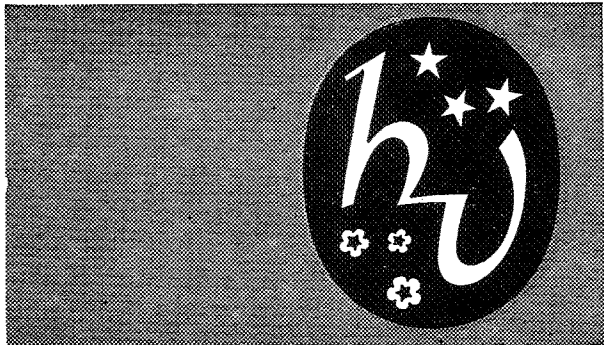

MENS EN WERELD

Ecce Homo!

„Eens, op een vergadering weigerde iemand pertinent om me een hand te geven. „Jou heb ik net al gehad”, zei hij, maar dat was Schonk geweest. We lijken, geloof ik, erg op elkaar. Iedereen verwarde ons vroeger altijd. Dat begon me op een keer te vervelen en toen heb ik een stukje naar Mens en Wereld gestuurd met twee precies gelijklopende signalementen, de ene van Schonk en de andere van mezelf.”

„Meneer Coenders”, zei ik „ik ben eigenlijk naar Deventer gekomen om u op de schouder te tikken en u plechtig te vragen: Wie bent u en wat doet u?”

Hij keek me aan en begon te lachen: „Ik ben niets en ik doe te weinig.”

„Mooi”, zei ik, „k zal 't doorgeven! Hoe lang hebt u in 't hoofdbestuur gezeten?”

„Tien jaar, waarvan zes jaar secretaris. Nou, dat was vergaderen vroeger. Dan begonnen we 's morgens om een uur of negen en dat ging dan door tot 's avonds half twaalf. Maar dan waren we ook zó gaar, dat we er zelfs in hadden toegestemd om gereformeerd te worden, alleen maar om van 't gezeur af te zijn. Naar huis kon ik dan niet meer natuurlijk, dus dan bleef ik maar slapen in Utrecht.”

„Ook niet leuk voor uw gezin.”

„Nee, zeker niet. Je gezin is daar vaak de dupe van. Ja, mensen, 't humanisme is een mooie zaak...”

„En schenkt het mensdom veel vermaak”, vulde ik Multatuli's aan.

„Zeker, gelachen hebben we wel. 't Is een leuk stel, het H.B. en fijne mensen om mee samen te werken. Ik vind het echt wel jammer, dat ik een heleboel van die lui nu niet meer zie, maar je moet er eens uit. We hebben veel te weinig mensen. 't Is haast altijd hetzelfde kringetje, dat de zaken opknapt. Op het laatst kom je jezelf overal tegen.”

Of het voor de anderen ook zo'n bezwaar was om de heer Coenders telkens tegen te komen, kan ik niet geloven.

„Coenders? Een waardevolle man en nergens te beroerd voor!” zei later een van de hoofdbestuurders tegen me en een ander vond hem: „Een fijne vent, met een buitengewoon gevoel voor humor en toch een behoorlijke diepgang.” Zo ziet u, in onze zeevarende natie kunnen zelfs de verdiensten van de H.B.-leden van het H.V. in scheepstermen worden uitgedrukt.

Het afscheid, dat de heer Coenders in Zwolle van het hoofdbestuur nam, was niet geruisloos. Het ging gepaard met een enorme ovatie van het congres, als dank voor de bewezen diensten ook wel, maar voornamelijk als hulde aan de man, die ons verraste met een indrukwekkende improvisatie, waarmee hij met de hem eigen nuchtere, droge humor bewees, dat de zaak van het humanisme hem toch wel heel erg ter harte gaat.

Coenders

Op 11 april 1961 hadden twee gebeurtenissen plaats, die een dag later tot wereldpubliciteit werden. De volgende dag stond op de voorpagina van honderdduizenden dagbladen: De bemande ruimtevaart is begonnen. Het proces te Jeruzalem is begonnen.

Voor altijd zal vast aan elkaar verbonden zijn: de hoogtevluucht van Gagarin, en de ondergang van Eichmann. En latere geslachten zullen uit dezelfde krant kunnen lezen: zo hoog kan de mens stijgen, en zo diep kan de mens zinken.

Wie geneigd is zonder meer te juichen over de prestaties der techniek, kan in Jeruzalem lezen, hoe zeer de techniek voor demonische doeleinden misbruikt kan worden. Duitse industrieën en Duitse ingenieurs berekenden koelbloedig het rendement van de gaskamers. In de dossiers van de openbare aanklager liggen zakelijke brieven, afkomstig van de commandanten van vernietigingskampen, die zich beklagen over de slechte kwaliteit van het geleverde gas.

Techniek die niet in dienst staat van de zedelijke verbetering der wereld, leidt ten slotte altijd tot de verhoging der immoraliteit. Gagarin en Eichmann staan vermeld in de geschiedenis als zij, die een grote macht hadden over de techniek. Zelf waren zij misschien maar figuranten, maar op een gegeven ogenblik hadden zij meer mogelijkheden dan andere mensen. Door middel der techniek konden zij zich hoog boven de wereld verheven achten.

Ruimtevaart is op zichzelf geen afkeurenswaardig doel. Het kan zelfs bijdragen tot opheffing der aardse grenzen en tot internationale ontspanning. Maar het is zinvol, dat de mensheid (laat ons vooral niet denken: alleen Rusland) op de dag, dat een nieuw technisch tijdperk aanbreekt, in Jeruzalem de spiegel wordt voorgehouden, van hoe zeer de mens vallen kan. Omgekeerd is de ruimtevaart van Gagarin ook een teken, waardoor wij het proces van Eichmann beter verstaan.

In de antieke wereld werd de duivel (de geest des verderfs) vaak voorgesteld als een gevallen engel. De val werd veroorzaakt door de neiging om hoger te stijgen dan alle wezens in hemel en aarde. Het is zinvol, dat deze overmoed in verband gebracht werd met de techniek, gesymboliseerd door het vuur (Lucifer = lichtdrager, Loki = vlam). En nu staat Eichmann terecht voor het vergassen van miljoenen medemensen.

Karl Mannheim heeft ons gewaarschuwd, dat techniek zonder menselijkheid een groot gevaar is. Het is maar al te zeer bewaarheid. Het is alsof het technisch aspect zich tot in ieder detail doorzet. Gagarin was een eenzaam mens – ver weg van de wereld – in een kleine cel, door een koptelefoon verbonden met de buitenwereld. En zo staat ook Eichmann terecht in een glazen cel, een eenzame, met een koptelefoon naar de wereld gericht.

Zo is dit proces een teken aan de wand voor ons allen. Staat Eichmann dan terecht als zondebok? Dat zij verre. Uit aller getuigenis blijkt duidelijk zijn persoonlijke schuld. Ook als zijn rang niet hoog was, zijn macht was groot!

Het zal dr. Servatius niet lukken zijn onschuld te betuigen. Het bloed van Abel schreeuwt ten hemel. Zes miljoen doden vragen: „Waar is uw broeder?” Onwillekeurig vergelijkt men dit proces met een ander proces bijna tweeduizend jaar geleden, ook te Jeruzalem. Daar stond een mens terecht, die bereid was alle zonden van anderen te dragen. Nu staat iemand terecht, die bereid was al die zonden zelf te begaan.

Zes miljoen is een onvoorstelbaar groot getal. Toch is het slechts een fractie der Joodse slachtoffers door de loop der eeuwen. Wist u, dat aan het begin van de laatste ballingschap – onder Titus – ook zes miljoen Joden zijn omgekomen?

Dergelijke herhalingen zijn trouwens typerend voor de geschiedenis van het Joodse volk. Tot drie maal toe heeft een tiran getracht de stem van Israël het zwijgen op te leggen, door het doden der Joodse kinderen: de Farao, Herodes en Hitler. Maar het Mozes-kindje ontsnapte aan de moordpartij, en de vijf Boeken van Mozes hadden een invloed op de wereldgeschiedenis, die de Farao niet had kunnen dromen.

Evenmin slaagde de boze opzet van Herodes. De kleine Jehosjoea van Nazareth – geboren in het dorpje Bethleem – ontsnapte wederom aan de kindermoord, en het Evangelie van Jezus Christus veranderde het aangezicht der aarde.

Opvallend is het, dat in onze tijd, opnieuw de stem van een Joods kind, luider en langer heeft geklonken dan het gebulder van de kanonnen. Anne Frank kwam zelf om, in Bergen-Belsen, maar haar dagboek werd verkocht in miljoenen exemplaren, en lokte honderdduizenden reacties uit.

Het is goed in deze dagen ook aan dit dagboek te denken, dat getuigt van een ongeschokt vertrouwen in de mens. Want als het proces in Jeruzalem ons het vertrouwen in de mens zou doen verliezen, dan zou het een averechts gevolg hebben.

Dat Eichmann duizend maal de dood schuldig is, welk zinnig mens zou hieraan twijfelen? Maar zijn dood betekent geen compensatie voor zijn schuld. De Talmoed zegt het tekenend: „Past zijn hoofd op zijn romp?”

Volgens een zeer gangbaar misverstand leert de Joodse wet: „Oog om oog, tand om tand”. In het Hebreeuws staat echter iets heel anders: „Oogvergoeding om oog, tandvergoeding om tand”.

Die vergoeding kan de mens Eichmann ons niet geven. Daarom is het *vonnis* a priori oninteressant. Geheel anders wordt de zaak, als wij

Slot op pag. 7

Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
16e jaargang no. 12 – 17 juni 1961

Kritisch allerlei

Nog steeds wordt ons middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs geteisterd door een schrikbarend groot aantal door onbevoegden gegeven lessen. Nu klinkt dat woord onbevoegden voor de leek weliswaar ernstiger dan het is (in feite heeft het merendeel van deze leerkrachten tenminste een belangrijk gedeelte van zijn opleiding achter de rug), maar dat neemt niet weg, dat men er blijkbaar niet in slaagt het leraarsambt zo aantrekkelijk te maken als het in het belang van onze jeugd – niet alleen spreekwoordelijk onze toekomst – zou moeten zijn. Alle ministeriële prognoses ten spijt vertonen de percentages door onbevoegden gegeven lessen een voortdurende stijging of op zijn minst geen daling. Ondanks dit sombere perspectief heeft deze zaak voor ons, voorstanders van het openbaar onderwijs, ook nog een lichtzijde. Mochten er al geen principiële redenen genoeg zijn om aan het openbaar onderwijs de voorkeur te geven, dan zijn er de nuchtere cijfers die uitwijzen dat de kwaliteit van het onderwijs aan die scholen wel het beste moet zijn, omdat het percentage onbevoegd gegeven lessen er verreweg het laagst is. Verhelderend zijn in dit opzicht de cijfers die wij aantreffen in het weekblad van de A.V.M.O., de Algemene Vereniging van Leraren bij het Voorbereidend Hoger en Middelbaar Onderwijs, over het percentage in 1960 onbevoegd gegeven lessen in de wettelijk verplichte vakken, naar richting der school. De cijfers gelden achtereenvolgens voor openbare, protestants-christelijke en rooms-katholieke scholen en voor andere bijzondere scholen (veelal ook neutrale, dus niet op een bepaalde godsdienst of levensbeschouwing gestoeld), terwijl in de laatste kolom het totale percentage is vermeld.

	Openb.	Pr.-chr.	R.-k.	Ander bijz.	Totaal
Klassieke talen	11	22	17	17	16
Nederlands, aardrijkskunde en geschiedenis	22	31	27	19	25
Frans	39	58	40	36	43
Engels	23	38	36	36	32
Duits	36	35	41	33	37
Exacte vakken (excl. biologie)	19	28	32	19	25
Biologie	29	38	44	22	35
Handelswetenschappen, staathuishoudkunde en staatsinrichting	8	9	5	8	7
Tekenen	19	35	43	19	30
Lichamelijke oefening	0	0	0	0	0
Handwerken	23	17	6	10	13
Muziek	29	63	23	16	32
Totaal	21	30	28	21	25

Leerzame cijfers, die misschien ook in enige mate een antwoord geven op de vraag die een lezeres in ons nummer van 20 mei jl. stelde: waar zit toch dat tekort aan leraren? Welnu, pas in de laatste plaats bij het openbaar onderwijs. Wat niet weg neemt, dat helaas ook daar het tekort nog schrikbarend is. De talloze advertenties waarin om leraren gesmeekt wordt, worden merkwaardig genoeg echter nooit in de gewone dag- en weekbladen geplaatst (blijkbaar heeft men er ondanks alles geen behoefte aan bevoegden aan te trekken die in andere functies werkzaam zijn), maar uitsluitend in de weekbladen van de lerarenverenigingen.

Het Eindhovens Dagblad kapitelt die leden van de K.V.P.-fractie in de Tweede Kamer die het door hun wegblijven mogelijk hebben gemaakt, dat er een ook voor de humanisten rechtvaardige regeling tot stand kwam inzake de geestelijke verzorging van in rijksinrichtingen opgenomen kinderen. Het blad doet dat ons inziens terecht, want ook al heeft het Humanistisch Verbond dan dit keer het recht gekregen dat het door de rechter zijde zo lang onthouden is, principieel is het natuurlijk onjuist, dat een gekozen volksvertegenwoordiger bij een belangrijke beslissing zijn kiezers domweg niet vertegenwoordigt en wegblijft. Wij hebben er dan ook niets op tegen, dat het Eindhovens Dagblad zijn geestverwanten op hun democratische plicht wijst, het schijnt nodig te zijn. Waar wij echter wel iets op aan te merken hebben, is de wijze waarop men deze lieden op die plicht meent te moeten wijzen, namelijk door – opnieuw – een vals beeld van het moderne humanisme

op te hangen, want dan vervalt men in dezelfde fout die men de wegblijvers verwijt, namelijk gebrek aan democratisch besef. Democratie moet niet alleen met de mond beleden worden, het is ook een kwestie van levensinstelling, van principiële verdraagzaamheid. Als men nu schrijft: „Weliswaar wilde de katholieke P.v.d.A.-afgevaardigde de minderjarige jongelui die tot een kerkgenootschap behoren, verplichten de godsdienstoefening van dat kerkgenootschap en deszelfs godsdienstonderricht bij te wonen, maar de anderen mochten kiezen (tussen het bovenstaande of een gesprek met een humanistisch raadsman, Red.). Dit nu ging de confessionele fracties te ver.” Waar blijft dan de verdraagzaamheid? Wat gaat dan eigenlijk te ver? „Men dient het hebben van een overtuiging te eerbiedigen, doch dit sluit niet in, dat men de inhoud van die overtuiging aanvaardt.” Nee, dat raak je de koekoek. Onze

eerbied voor de rooms-katholieke overtuiging houdt zeker niet in, dat wij die overtuiging ook aanvaarden. Maar tussen aanvaarden en verdragen (in de ruimste zin) is ook nog wel enig verschil!

Altijd en eeuwig klinkt weer het bezwaar tegen het streven naar gelijkstelling van waarden die intrinsiek niet hetzelfde zijn, want „Een Kerk heeft een opdracht, een goddelijke boodschap; een vereniging of een organisatie geeft zich zelf een doel en tracht, begrijpelijk, anderen daarvoor te winnen. Dit missionaire karakter nu verontrust christenen en moet hen blijvend verontrusten.”

Het schijnt dat nog steeds vele christenen niet kunnen of willen begrijpen, dat het Humanistisch Verbond nu juist geen missionair karakter heeft. Missie houdt nu eenmaal in het een ander overtuigen van eigen gelijk, en de humanist is, verdraagzaam als hij is, er niet bij voorbaat van overtuigd dat een ander altijd ongelijk heeft. Wij kennen niet de overtuigingsdrang die van de christelijke kerken uitgaat en die deze genootschappen vaak juist zo onverdraagzaam maakt. Dat kan voor christenen best een goddelijke opdracht zijn, wij willen dat niet ontkennen, maar men eist dan toch maar van ons, niet-christenen, dat wij die bekeringsijver verdragen, vaak tot misselijk wordens toe, terwijl men aan de andere kant ons principieel afwezig zijn van bekeringsijver niet wil of kan begrijpen en zelfs deze specifiek christelijke hebbelijkheid in de humanisten projecteert om dan tenminste nog maar een argument te hebben die humanisten als tweederangs burgers te blijven behandelen. Punt één is, dus al dat het niet wáár is, maar al wás het waar, dan nog: waarom gij wel en wij niet?

De in Zuid-Afrika verschijnen-de Mail vermeldt, dat ruim 5000 hengelaars een petitie hebben getekend, die tot doel heeft opheffing van het verbod om 's zondags te vissen. Het komt ons voor dat men in het o zo christelijke Zuid-Afrika de zondagsrust wel wat ver drijft. Al zouden we ook in Nederland plaatsen kunnen noemen...

Een staaltje van godsdienstige onverdraagzaamheid signaleert Die Racionalis, tydskrif van die Suid-Afrikaanse Racionaliste. Volgens de nieuwe grondwet, die met de totstandkoming van de republiek van kracht geworden is, is het parlementsleden niet meer mogelijk bij hun beëdiging een andere formule uit te spreken dan het „zo waarlijk helpe mij God Almachtig”. Zonder enige opgaaf van reden is uit de grondwet verwijderd de mogelijkheid in plaats daarvan het Zuidafrikaans equivalent van ons „dat verklaar en beloof ik” uit te spreken, wanneer men tegen de eerste formule bezwaar heeft. Blijkbaar heeft de regering-Verwoerd een nieuw soort apartheid uitgevonden en kan zij alleen christelijke volksvertegenwoordigers gebruiken ter meerdere glorie van het blanke ras.

Het is ons trouwens bekend, dat heel wat rechters in Nederland het ook maar een omslachtige beweging vinden, als men de belofte in plaats van de eed wil afleggen. Dat men op die manier tot onoprechtheid dwingt – weinig in overeenstemming met de eed! – dringt blijkbaar niet tot die heren door. Dat men tevens dwingt tot belediging van hen voor wie die eed wel betekenis heeft, nog minder. Maar gelukkig zijn niet alle rechters zo, en misschien zal hun houding ook nog wel eens veranderen als de uitslag van de jongste volkstelling bekend wordt. Nederland telt beslist niet alleen christenen.

Pater Pire, winnaar van de Nobelprijs, heeft de vergadering van de Rotaryclub te Brugge toegesproken, lezen wij in het Brusselsse blad De Nieuwe Gids: „Hij deed het hoofdzakelijk om de oprichting aan te kondigen van een „internationaal jeugdcentrum Mahatma Gandhi”. Dit centrum, dat in de maanden juli en augustus te Tihange-bij-Hoei in België toegankelijk zal zijn voor alle jonge mannen en vrouwen tussen 20 en 25 jaar uit de gehele wereld, wil een soort universiteit voor de vrede worden. We hebben thans opleidingsscholen voor ruimtevaart, voor specialisten in oorlogvoering zowel te land, in de lucht als ter zee, maar scholen waar jongeren worden opgeleid voor de vrede en ter bevordering van de broederlijkheid op de wereld bestaan nog niet, zei pater Pire. Het jeugdcentrum Mahatma Gandhi wil een eerste stap zijn in die richting. Er zullen te Tihange drie leergangen van telkens vijftien dagen worden gehouden en ze vangen aan op 8 juli, 29 juli en 17 augustus. Diegenen die aan een van de leergangen wensen deel te nemen, hoeven alleen maar een briefje te schrijven naar pater Pire, Rue du Marché 35 te Hoei.” Iets voor onze H.J.G.'ers?

Waarom?

De aanvang: is 't geen wonder?
De ontwikkeling? Het slot?
Kaats niet met 't wonderde God,
het gaat hier ook wel zonder.

Maar zeg me liever dan
waarom de winden waaien,
de meiskesogen draaien
in deze van den man?

Waarom de roos gaat blinken
van tussen doornen uit,
en 's avonds aan mijn ruit
de kever licht komt drinken?

Waarom ik steeds den waan
naast werkelijkheid moet willen?
Mijn hart zich niet kan stillen
en nu zo luid gaat slaan?

Waarom ik vers aan vers rijk,
hoewel ik immer leerde
dat 't ijdel is op eerde,
en toch, ja toch niet zwijg?

Richard Minne
Uit: In den zoeten inval en andere gedichten. Uitg. Van Oorschot 1955.

Levend verleden

In het huidige China van Mao-tse-Toeng schijnt de revolutie een volledige breuk met het verleden bewerkstelligd te hebben. Mao-tse-Toeng schreef in 1940: „Onze opgave is bijzonder duidelijk, wij willen de oude Chinese cultuur uitwissen”. Doel hierbij is de vorming van een economische en militaire macht, die de gelijke is van die van Rusland en Amerika. Wat deze wereldstaten echter in vele jaren opbouwden, willen de Chinese machthebbers in een zo kort mogelijk tijdsbestek met de meest rigoreuze middelen tot stand brengen. De oude familietradities zijn vernietigd, de vrouw neemt als een gelijke de plaats in naast de man. Maar ook heeft de Chinese verdraagzaamheid in zaken van geloof en wereldbeschouwing, zoals deze werd geleerd door Boeddha en Lao-tseu, plaats moeten maken voor de fanatieke doctrines van het Mao-Marxisme. De grote invloed van het Confucianisme, dat onder Tsjang-Kai-sjek nog voor een goed deel het fundament der samenleving vormde, schijnt te verdwijnen.

Overigens was dit Confucianisme reeds vóór de overwinning van het communisme ernstig ondermijnd door Westerse invloeden, burgeroorlogen en economische crises, die de oude levensgewoonten en tradities hadden aangetast. Het Westerse(!) historisch-materialisme in Russische trant beheerst op het ogenblik de politieke meningsvorming. Maar schuilt er toch ook niet enige waarheid in de uitspraak van prof. Duyvendak in zijn „Wegen en gestalten der Chinese geschiedenis” (1948, pag. 306): „Doch het verleden is nog niet dood. Hoe zou een cultuur meer dan tweeduizend jaar hebben geleefd, indien zij geen grote vormende krachten in zich borg? Geen revolutie, hoe radicaal ook, kan het verleden van zich afschudden.” En de vraag rijst: „Is er enig verband tussen de huidige opvattingen over staat en maatschappij en die in het verleden?” Misschien vindt men een aanwijzing voor de beantwoording van deze vraag in het lezenswaardige artikel van dr. E. Zürcher in „Mens en Kosmos” getiteld „Hoofdpijnen van de klassieke Chinese filosofie” (nov.-dec. 1960).

Sociale deugden

Aan dit artikel ontleen ik de volgende fragmenten: Sedert de vijfde eeuw v. Chr. werd de noodlotsvraag „Hoe moet de wereld geregeerd worden?” actueel en verschillende scholen hebben deze vraag beantwoord. Sommige scholen zijn „progressief”: zij breken resoluut met het oude, met het sacrale en rituele verleden, en wensen een nieuwe wereld op te bouwen van absolute orde en tucht, gehandhaafd door draconische wetten – wij spreken van de „Wetsschool”, de *Legalisten*. Anderen, de „*Taoïsten*”, zijn anarchistisch: het oude heeft gefaald omdat het onnatuurlijk was, omdat het met zijn ritualisering en reglementering de ware kosmische orde in de mens en maatschappij verstoorde. Derhalve: geen regering, geen plannen en projecten, maar terugkeer naar de arcadische cultuurloze heilstaat van het verste verleden. Weer anderen zijn „religieus-pacifistisch”: de Mohisten (volgelingen van Mo Ti), die de aanvalsoorlog veroordelen en zich een ideale staat voorstellen waarin vroomheid en strenge spaarzaamheid heersen, en waar men elkander „spaart” als leden van één familie. Eén school echter, die der Confucianisten, is uitgesproken conservatief. Hun wachtwoord is: „Terug naar de Oudheid, terug naar de tijd van de heilige vorsten, terug naar de li”. Het is deze school die in de tweede eeuw v. Chr. het pleit heeft gewonnen en door het jonge keizerrijk als staatsleer, als ideologische basis voor het bewind werd aangenomen en gestimuleerd. Deze bevoorrechte positie heeft het Confucianisme meer dan 2000 jaar gehouden; het is de ideologie geworden van de heersende klasse van literaat-ambtenaren; het heeft het keizerlijk China in alle vezels doordrongen. Terecht wordt het Chinese rijk, dat eerst omstreeks het begin van de twintigste eeuw te gronde is gegaan, dikwijls gekenschetst als „de Confucianistische staat” ... Het Confucianisme gelooft onvoorwaardelijk in

de macht van het goede voorbeeld dat van hogerhand gegeven wordt ...

De sociale deugden zijn – zoals wij verwachten – keurig gerubriceerd; ze zijn stereotiep en hebben ieder hun eigen gebied van toepassing. Het kind betracht *hsiao*, „kinderlijke toewijding”, tegenover zijn ouders; de jongere broer *i*, broederlijke, tegenover zijn oudere broers. De onderdaan is jegens zijn vorst verplicht tot *chung*, trouw, etc. Ruimer, want niet gebonden aan bepaalde sociale verhoudingen, zijn *jen* „gevoel voor de medemens” en *shu* „wederkerigheid van gevoelens”. Ook deze hebben echter in het Confucianistische schema hun door de rede bepaalde grenzen. Het christelijke principe van „kwaad-met-goed-vergelden” was bekend maar werd uitdrukkelijk verworpen. Zoals Confucius het uitdrukt: „Indien ge kwaad met goed zou vergelden, waarmede vergeldt ge dan het goed? Beantwoord goed met goed, kwaad met gerechtigheid!”

Familie als basis

De grootste nadruk legt het Confucianisme op de waarde van de familie (de „extended family” en niet het gezin zoals wij dat kennen) als basis van alle ethiek, als broedplaats van alle sociale deugden. De vader heeft absoluut gezag; het kind blijft de ouders volkomen onderworpen zolang deze leven, en ook daarna dient het jarenlang niet af te wijken van hun gedragspatroon. Drie jaren rouwt de zoon om zijn ouders; bij hun leven en na hun dood dient de li om zijn gevoelens van kinderliefde en onderworpenheid op duizend manieren tot uiting te brengen. Behalve in de kind-moederrelatie is de vrouw in een staat van volledige ondergeschiktheid ten opzichte van de man. Boven de familie: de staat als een superfamilie. In tegenstelling tot de *Confucianisten* die het gouden verleden wilden doen herleven, willen de *Legalisten* schoon schip maken en volledig met het verleden afrekenen. Zij zijn de realisten, de Realpolitiker, die zich in hun theorieën en hun beginselprogramma's niet laten belemmeren door enige morele scrupules. Het Legalisme is een van de interessantste hoewel niet een van de sympathiekste produkten van het Chinese denken – zelden werden het ideaal van de totalitaire staat en de filosofie van „het doel heiligt de middelen” met zoveel brute onverbloemdheid en cynisme gepropageerd. Het systeem geniet de twijfelachtige eer kort na zijn formulering door Shang Yang metterdaad in praktijk te zijn gebracht: het werd de staatsideologie van het rijk van Ch'in dat in 221 v. Chr. erin slaagde geheel China met geweld te unificeren en het keizerrijk te vestigen. Maar door het korte terreur-regime van de Ch'in-dynastie werd het Legalisme zo gecompromitteerd dat het voor de volgende keizerlijke dynastieën als staatsleer niet meer aanvaardbaar was. Zoals wij gezien hebben nam het Confucianisme deze leidende rol over, maar veel Legalistische ideeën en praktijken bleven voortleven onder een Confucianistisch vernisje; de autocratische en totalitaire tendenzen in het keizerlijke staatsbestel, de staatsmono-

Confucius

polies en de bewuste onderdrukking van de handel zijn bijv. grotendeels van Legalistische oorsprong.

Staat en volk

In het Legalisme is de staat verheven tot een abstractum. De staat wordt niet gevormd door het volk, maar staat los van – neen, tegenover het volk. De staat representeert de Orde, de Wet, de Macht. Het volk staat hiertegenover in absolute onderworpenheid. Een van de fundamentele thema's van het Legalisme is „versterking van de staat en verzwakking van het volk”. Het volk moet zwak en arm zijn, opdat het in alle opzichten afhankelijk van – en dus trouw aan de staat zal blijven. Shang Yang stelt als principe: „Indien het volk sterker is dan het bewind, dan is de staat zwak”.

De absolute afhankelijkheid wordt teweeggebracht door het stelsel van beloningen en straffen. Er zijn slechts twee beroepen open voor de massa van het volk: landbouw en oorlogvoering. Ieder individu moet beurtelings worden ingeschakeld in een van deze twee bezigheden; aangezien hij over het algemeen liever landbouw zal bedrijven dan ten strijde te trekken, moet de staat zijn normale levensomstandigheden zo ondraaglijk maken dat de oorlog voor hem als een verlossing zal komen. Zo kweekt men de ware fighting spirit, die nog wordt aangewakkerd door een gecompliceerd systeem van nauwkeurig gedoseerde beloningen en straffen. De beloningen moeten zeldzaam zijn om hun psychologisch effect niet te verliezen, de straffen daarentegen uiterst zwaar, ook in geval van lichte vergrijpen.

„Regering door deugd” wordt uitdrukkelijk verworpen. Indien de staat wordt bestuurd door deugdzame lieden zullen de niet-deugdzame onderdanen deze gemakkelijk bedriegen. Daarom geldt als algemene stelregel: de niet-deugdzamen, de slechte elementen dus, dienen de regering uit te oefenen, want alleen zij zullen zonder scrupules optreden en zich door niemand laten beetnemen. „Deugd” in Confucianistisch-moralistische zin moet worden uitgeroeid. De ware deugd is vrees, vrees voor straf, vrees voor de wet. Alle cultuur dient als een gif te worden uitgebannen. De regering heeft als taak 'erop toe te zien dat het volk arm en onwetend blijft; het volk wordt georganiseerd in kleine groepen met collectieve verantwoordelijkheid en de plicht van wederzijdse spionage.

Het hoogste principe, de basis van de staat, is de wet (en niet de heerser, die aan dezelfde wet onderworpen is!) – de wet, d.w.z. de norm die het welzijn van de staat dient, en niets anders. Er is hier een volledige en bewust nagestreefde breuk tussen recht en ethiek – „Recht ist, was nützt”.

Maar de wet is niet doel, maar middel tot verwezenlijking van een ideaal, een ideaalstaat. Juist door zijn gruwelijke gestrengheid en zijn onherroepelijke toepassing bij ook maar het kleinste vergrijp zal de wet zichzelf op den duur overbodig maken. Op den duur zal de wet iden-

Slot op pag. 4

Stijlmijmerij (5)

Zondagmorgen. Bim-bam, bim-bam. De wetende humanisten gaan op naar hun bezinningsoord. Bim-bam, bim-bam. Aan de ingang van het in wedergeboortestijl opgetrokken gebouw staat humagister v. P., die alle bezoekers hartelijk de hand drukt. Orgeltonen ruisen. Het dienstbord vermeldt de tekst van hedenmorgen; het is vers 3 van hoofdstuk VII uit het boek Pieterse: „Vrouw, gij zijt een zoogdier”. Als openingslied is gekozen zang 33 uit de Zingende Mens:

De mens, geneigd tot alle kwaad,
Is soms tot enig goed in staat,
Als hij zich maar verbonden voelt
Met alles wat op aard krioelt
En op de zelfde wortel stoelt
Als Plato en Erasmus (bis).

Vox Humana zingt daarna met orgelbegeleiding: „De Ark is onze grootste zorg” en „Laat Reken-schap uw leidsvrouw wezen”.

Dan beklimt woordbrenger L. v. d. W. het met bloemen en sterren versierde (s)preekgestoelte. Het gehoor wacht gespannen. Want wat zegt de humanist nu wel van de twee-eenheid vrouw-zoogdier? Het gloedvolle betoog wordt door de aanwezigen staande onderstreept met lied 48:

Uit het duister van de Roethof,
Tussen Bijleveld en Praag,

Over Koppenberg en dalen
Klinkt al eeuwenlang de vraag:
Waar blijft toch de Prins van 't sprookje,
Die de mens weer wekken kan,
Die de boeien om de Pols slaakt,
Die ons vrijmaakt van de(r) Ban?
Zie, in 't Veld roept ons de Schaper,
Aan de oever van de(r) Vliet:
„Schenk uw hart, wis uit de Stempels
Van het leed; o mens, Treurniet!”

Onder de afscheidstonen van het orgel begeeft iedereen zich naar de uitgang, waar G. St. onder het motto: „Voor de zending onder de Halle-mannen en Droogstoppels” de collectezak zwaait. Bim-bam, bim-bam...

Ziehier – voor de leesbaarheid lichtelijk geparodieerd – het schrikbeeld dat menig humanist voor ogen staat bij het horen van het woord stijlvorming. Want dat wordt natuurlijk weer kerkje spelen, preek, gezang, liturgie, dienst. En zijn we nu de kerk uitgelopen om al die dingen in het H.V. weer terug te vinden?

Mag ik u nu eens op de man of de vrouw af vragen: Bent u werkelijk de kerk uitgestapt omdat u niet van zingen houdt? Of omdat u een hekel aan het orgel hebt? Of omdat de toespraak van de voorganger „preek” genoemd wordt? Of was het de inhoud van de preek, die u niet meer verstond, het bezongene, dat u niet meer aansprak, het geopenbaarde, dat u niet meer kon aanvaarden? Met andere woorden: hebben de vormen u op de vlucht gejaagd of was het de

inhoud, die u van de kerk heeft vervreemd?

Mij dunkt, onze antwoorden zullen niet veel uiteen lopen. De inhoud wezen wij af en daarvoor konden ons ook de vormen niet meer bekoren, sterker nog, gingen zij ons tegen staan.

En zo kwamen wij in het H.V., waar onze gewijzigde inzichten weerklank vonden, waar de rede woonde in plaats van het dogma, waar de mens als maatstaf van alle dingen gold. Hier voelden en voelen wij ons thuis, maar de huiver voor hetgeen achter ons ligt is gebleven...

Is dat nu redelijk? Laten wij nu toch ons verstand, waar wij zo trots op zijn, eens gebruiken. Ook, nee zelfs in deze gevoelszaken. Natuurlijk kunnen vormen door de inhoud worden bepaald. Parfuum bewaren we in een kristallen flacon, maar zoutzuur gaat in een mandfles. Maar het is toch nog altijd niet zo dat de vorm per se aangeeft hoe en wat de inhoud zal zijn. Het aardige speciaal voor Chianti vervaardigde buikflesje doet het net zo goed, of misschien wel beter, als het gevuld met een bloeiende amandeltak op de piano prijkt. 't Gaat er maar om: wat stop je er in! Styliet

P.S. De heer Dijkstra, wiens brief ik in Mijmerij 3 besprak, schrijft, dat hij zijn bezwaren tegen uiterlijkheden feller heeft bedoeld dan uit mijn reactie was op te maken. Misschien kan het bovenstaande als antwoord dienen. Verder zet hij recht, dat niet alle door Arnhem gebruikte zaaltjes zo leuk en fris zijn als ik suggereerde. Waarvan acte en beterschap.

Levend verleden (Slot van pag. 3)

tiek worden met het menselijk gedrag, volledig en automatisch gerealiseerd worden in de maatschappij. Zelfs een regering zal overbodig worden: de staat zal zichzelf regeren. In moderne termen: de mens zal volledig zijn geconditioneerd, en de misdaad instinctief schuwen als een Pavlovianse hond. Dit is voor de Legalisten het hoogste ideaal: de wereld zal zijn teruggekeerd tot een volmaakte orde die spontaan en onbewust zichzelf in stand houdt...

Tot zover dr. Zürcher.

Het zou bepaald onjuist zijn, nu een rechtstreeks verband te leggen tussen de staatsopvattingen van de legalisten en die van Mao-tse-Toeng c.s.; grote verschillen zijn er ongetwijfeld. Ook dr. Zürcher doet dit niet. Wat mij echter bij lezing van dit artikel weer opnieuw bezighield was de vraag: Zijn er niet bepaalde fundamentele opvattingen over de verhouding staat-individu, welke steeds weer in de geschiedenis om de heerschappij worstelen, zijn er niet bepaalde grondthema's in de maatschappijbeschouwingen, die aangepast aan de zich in de loop der eeuwen wijzigende verhoudingen, steeds weer opduiken om door andere verdrongen te worden, zij het niet voor altijd.

Drie staatsvormen

Dergelijke fundamentele opvattingen kennen wij bijv. in het westen in de tegenstelling tussen democratie en dictatuur of totalitarisme. Het totalitarisme is niet van vandaag of gisteren. De gebruikte methoden zijn evenmin nieuw. Een enkel voorbeeld. De moderne totalitaire staat heeft zijn staatspolitie. De Romeinse dictators steunden op hun praetorianen (de commandant van de garde, de praefectus praetorio, bekleedde een sleutelpositie!), de Turkse sultans hadden hun Janitsjaren. De overeenkomsten, welke er ondanks de historische verschillen bestaan, hebben de bekende Duitse socioloog Max Weber er toe gebracht een typologie van drie staatsvormen op te stellen:

1. De staatsvormen van een rationeel karakter, waarbij de legitimiteit van de staat gebonden is aan wettelijke regelingen.

2. De staatsvormen met een traditioneel karakter, die berusten op het geloof aan de heiligheid van bepaalde overgeleverde tradities en trationeel tot de macht geroepen personen (bijv. de standenstaat).

3. De staatsvorm van een charismatisch karakter (charisma = geestelijke begaafdheid, genadegeschenk, privilege), die berust op het geloof aan de bovennatuurlijke heiligheid van een persoon (bijv. feodalisme).

Het is duidelijk, dat op de eerste staatsidee de democratie gegrondvest is. Deze democratie is helaas geen onbedreigd instituut: „Democratie is voortdurend vatbaar voor verzieking”, schreef de N.R.C. onlangs. De laatste decennia hebben dit al te duidelijk aangetoond. Steeds zijn er weer economische oorzaken, historische krachten en psychologische beweegredenen, die mensen er toe brengen hun heil te zoeken in totalitaire ideologieën, die de mens beloven hem te „verlossen” van de „gevaarlijke vrijheid” van de democratie. Voor de verlokkingen van het totalitaire gezag – geestelijk zowel als wereldlijk – heeft Dostojewsky ons op onovertroffen wijze gewaarschuwd in zijn „Groot-Inquisiteur”, maar al te velen hebben deze waarschuwing niet verstaan. De verschillende filosofische opvattingen over mens en maatschappij, schijnbaar vaak verouderd, maar even vaak weer in een nieuwe gedaante opduikend, kunnen ons veel leren, maar bovenal de geschiedenis zelf! In zijn intrede rede „Politiek in de ban der geschiedenis” merkte prof. Schaper op: „Historia magistra vitae” geldt nog maar in een zeer beperkte zin, al blijft de historie nog altijd een rijke bron van levenservaring”. En hij wees er verder op, dat de sociale functie van de geschiedwetenschap is „het verleden geestelijk te organiseren in functionele relatie tot het heden, mede om dit verleden niet te zwaar op de schouders der mensen te laten drukken”. Hoe zwaar dit verleden vaak woog en weegt leert ons de geschiedenis van grote staten als China, Rusland, Duitsland en Frankrijk. Wij ervaren het nog dagelijks, helaas!

P. Krug

* De geschiedenis is de leermeesteres van het leven.

Boeken over de

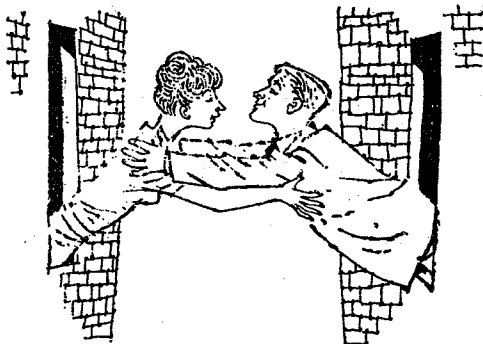
De stroom literatuur over de Tweede Wereldoorlog wast nog steeds. Na vijftien jaar is de emotionele binding met de gruwelen van de oorlog en de afkeer van het nazisme kennelijk verdrongen door een ongekeende honger naar kennis. De Nederlandse boekenmarkt tracht maar al te graag deze waarheidshonger te stillen met publikaties die verschillende zijden van de bezetting belichten. Van de talrijke uitgaven worden er hier twee nader besproken.

Querido heeft het eerste deeltje van vijf pockets in het licht gegeven, dat de titel draagt van De bezetting. Het documentatiemateriaal over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog is samengesteld ten behoeve van vier televisie-uitzendingen onder de titel De bezetting. Deze uitnemende reportages van een nabij verleden zullen de lezers niet onbekend zijn en wie het door dr. Lou de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie, geredigeerde materiaal in een handzaam werkje geconcentreerd wenst te bezitten, doet er goed aan zijn boekenkast met De bezetting te verrijken. Het eerste deel bevat gegevens over de opkomst van het nationaal-socialisme en de meidagen van 1940; over de eerste maanden in bezet Nederland; over het begin van de jodenvervolgelingen en over de Febfuaristaking. Het belangrijkste lijk mij de vele totnutoe niet gepubliceerde foto's, de getuigenissen van Nederlanders die aan het verzet hebben deelgenomen en de gegevens over het ontstaan van de illegale pers. Met de vorig jaar verschenen pockets van Meulenbelt en Couvee vormt De bezetting een voor ieder bereikbaar stukje documentatie.

Zoals men weet bevat het in Amsterdam gevestigde Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie honderden dagboeken, getuigenissen en brieven van hen die in Duitse concentratiekampen verbleven hebben. Dit materiaal is weliswaar niet

Helpt „Lieve Abby” met haar antwoorden?

Hebt uw naasten lief
Illustraties uit
„Lieve Abby”

Abigail van Buren: Lieve Abby. De bezige bij.
1960, f 3,50.

„Lieve Abby” geeft raad in de vragenrubrieken van 290 Amerikaanse kranten. Ze ontvangt gemiddeld 7500 brieven per week. Dit boekje geeft een bloemlezing van de vragen en haar antwoorden. Wat moeten we er mee? Genieten van het leed van anderen? Dan had het beter ongeschreven kunnen blijven. Genieten van Abby's puntige, dikwijls rake en geestige antwoorden? Daar leent het zich bijzonder toe. Maar 't blijft een rare vorm van genot.

Wilt u toch even mee genieten?

„Mijn man is dol op zijn moeder. Zij geeft niet om mij. Ik vroeg mijn man laatst wat hij zou doen als zijn moeder en ik in het water zouden vallen en op het punt stonden te verdrinken. Ik vroeg hem wie hij zou redden. Hij zei: „Mijn moeder! Ze heeft mijn hele leven alles voor mij gedaan.”

„Ik ben zo gegriefd, Abby. Wat moet ik doen?”

Abby: „Leer zwemmen”.

bezetting

voor ieder toegankelijk, doch op gezette tijden zien bronnenpublicaties bij het instituut het licht, bijv. in 1954 de publikatie Dagboekfragmenten 1940-1945. Dezer weken is bij J. M. Meulenhoff een door prof. dr. J. Presser samengestelde bloemlezing uit dagboeken, gedichten en ooggetuigeverslagen verschenen, onder de titel Antwoord aan het kwaad. Van het dertigtal bijdragen zijn er vier afkomstig uit de archieven van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie. Het is niet mogelijk uit dit in lettertekens getransponeerde lijden in concentratiekampen, zonder ontroering te lezen. Antwoord aan het kwaad verschijnt in het jaar, waarin een van de grootste beestmensen, Eichmann, geconfronteerd wordt met zijn „levenswerk” en het stelt ons mede voor de verantwoordelijkheid voor wat wij bedreven of nalieten. Hoe het ook is, men kan zich ondanks alle activiteiten der nazi's niet onttrekken aan de collectieve Europese verantwoordelijkheid, dit kwaad te hebben laten gedijen. Het is immers een onbetwiste stelling, dat in iedere maatschappij de pathologische misdadiger latent aanwezig is; eerst in een voor de misdadiger gunstige omstandigheid wordt de misdaad manifest. Uit gebrek aan tegenkrachten heeft het nazisme kunnen groeien en het kwaad kunnen bedrijven.

Helende wonden

Wonden uit het verleden genezen langzaam – dit blijkt uit Antwoord aan het kwaad – maar ze worden heel. Het naoorlogse Duitsland heeft het verleden ver achter zich willen laten. Buiten adem rent het politiek en economisch vooruit en tal van tekenen wijzen erop, dat het Duitsland moeite kost zich van zijn verleden los te maken. In het kader van dit verdrongen verleden past de

„Onze schoondochter is in januari getrouwd. Vijf maanden later kreeg zij een baby van 9 pond. Kan een baby die zoveel te vroeg geboren is, dit gewicht hebben?”

Abby: „De baby was op tijd, het huwelijk een beetje laat. Vergeet het maar.”

„Ik ga al twaalf jaar met een man en ik weet dat hij mij zou trouwen, als zijn zuster niet in de weg stond. Ze is ouder dan hij en zegt nog steeds wat hij doen moet. Deze man is 63. Denkt u niet dat hij oud genoeg is om te doen wat hij wil?”

Abby: „Ja . . . , maar is hij jong genoeg?”

„Ik ben 44 jaar oud en ik zou graag een man vinden van mijn leeftijd zonder slechte gewoonten”.

Abby: „Ik ook”.

Nu is het mijn vraag, of Abby met haar antwoorden de vragers werkelijk helpt. Ze vindt zelf van wel. Maar dat zal dan zeker zijn in de brieven die ze persoonlijk beantwoordt, want de ernstige problemen komen niet in de krant. Die problemen moeten dan wel héél ernstig zijn!

C. H. S.

vraag, of men er goed aan gedaan heeft dit land dat nog de littekens draagt van oorlog en geweld, te remilitariseren. Van welke politieke overtuiging men ook is, ieder van ons, in humanistische kring en daarbuiten, zal zich in ieder geval deze vraag dienen te stellen, ook nu nog, opdat men een antwoord vinde op het eventuele kwaad in de toekomst.

De compilatie van menselijk lijden in kampen, getiteld Antwoord aan het kwaad, kan ik wellicht het best besluiten met een fragment uit Greet van Amstels gedicht Er viel geen duisternis over de aarde:

elke vermoorde is een aanklager,
er zijn miljoenen aanklagers.
zij kunnen niet zwijgen.
zwijgen
is medeplichtig zijn.

Tenslotte verdient één publikatie een aankondiging. Mirjam Blits, van wie in Antwoord aan het kwaad een kampverslag is opgenomen, heeft in Auschwitz 13917 haar kampbelevissen beschreven. Het wordt uitgegeven door Elsevier.

F. de Vries

I. L. de Jong – De bezetting. Een weergave in boekvorm van de uitzendingen der Nederlandse Televisie-Stichting over Nederland in de Tweede Wereldoorlog, I. Amsterdam, 1961. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij N.V.

Prijs f 2,95.

2. J. Presser – Antwoord aan het kwaad/getuigenissen 1939-1945. Amsterdam, 1961. J. M. Meulenhoff. Prijs f 11,50.

Hebt u uw aanmelding voor de zomerschool van Socrates al ingezonden?

Chinese cultuur

Een land zo groot als Europa, bevolkt door een derde van de gehele mensheid (ruim 600 miljoen inwoners!) met een cultuur zo oud als de Egyptische (meer dan 5000 jaar!) heeft de wereld allicht nog iets te vertellen, aldus drs. H. van Praag in zijn prachtige Phoenix-pocket „Spiegel der Chinese beschaving” (uitgave W. de Haan). Wie een dergelijk boek ter hand neemt, ontkomt niet aan de vraag of een beschouwing over de oude Chinese cultuurwaarden geen zuiver historisch en daarmee een academisch onderwerp is geworden. Van Praag meent van niet.

Ook al hebben de nieuwe communistische machthebbers alles in het werk gesteld de oude wijsgerige en religieuze gedachtenwereld te vernietigen, deze zal ook de tijdelijke omwenteling overleven, zoals zij trouwens tweeduizend jaar geleden keizer Hwang-ti overleefde, die meende met een ware terreur een zelfde proces van gelijkschakeling te kunnen bewerkstelligen. Daarom kreeg het persberichtje, dat ik dezer dagen onder ogen kreeg en waarin melding werd gemaakt van de restauratie van het graf van Confucius op last van de Chinese regering een haast symbolische betekenis!

Van Praag heeft in zijn overzichtelijke boek, verlucht met goede illustraties, een duidelijke karakteristiek gegeven van het Chinese denken en zijn belangrijkste vertegenwoordigers, zowel filosofen als kunstenaars. De schrijver weet – vaak aan de hand van aardige vergelijkingen – de verschillende Chinese begrippen als Tao, Yang en Yin, Sjiao, Li, Jen, Te, Woe-Wei goed te karakteriseren. Uit de leer van de grote geestelijke erflaters van China als Confucius (K'oeng-foe-tseu), Lao-tseu, Tsjwang-tseu, Meng-tseu spreekt een diep gevoel voor schoonheid en harmonie gepaard met een nuchtere levensaandrijving („Alles heeft zijn schoonheid, maar niet iedereen ziet haar” – Confucius).

Lering voor Europa

Europa kan veel leren van de gemoedrust der oude Chinese wijzen, zegt Van Praag. Hij haalt als vergelijkend voorbeeld een gedicht aan van onze grote dichter Leopold, die zoveel van het Oosten hield.

„Hoe hard het lot met kwelling u mag slaan,
wees stil, gij maakt het erger, laat begaan.
Wie duwt de golven van de zee terug?
De poging zelf doet weer een golf ontstaan.”

Terecht wijst Van Praag er steeds op, dat de oude Chinese denkers ook de hedendaagse mens nog veel te zeggen hebben. Duidelijk blijkt dit bijv. in de beschrijving over Meng-tseu, de filosoof van Jên (menselijkheid).

En welk een rijkdom aan gedachten bevat ook deze uitspraak van Lao-tseu:

„Wie anderen kent is verstandig,
wie zichzelf kent is verlicht.
Wie anderen bedwingt is sterk,
wie zichzelf bedwingt een held.
Wie genoeg heeft is rijk.
Wie wil met zachtheid,
diens wil geschiedt.
Wie zijn plaats niet lichtvaardig verlaat,
zal overal zijn plaats vinden.
Wie zich door de dood niet doden laat,
leeft in eeuwigheid.”

Het is onmogelijk dit veelzijdige werkje in een korte bespreking volledig tot zijn recht te doen komen. Mogen de enkele woorden, die ik eraan kon wijden voor u voldoende zijn om deze „Spiegel der Chinese beschaving” zelf ter hand te nemen!

P. Krug

Een arm vol verzen

Van de belangrijkste auteurs die tussen 1920 en 1940 aan het woord zijn gekomen, is het verzameld werk nu gereed. In de boekenkasten der letterlievenden, op de planken van boekhandelaars en bibliotheken staat het complete oeuvre in vrede te rusten: Ter Braak, Marsman, Du Perron, Nijhoff, Minne, Van Ostaïjen, en sinds het midden van 1960 ook Jan Engelman. Ontegenzeggelijk heeft het bijeenbrengen van de literaire oogst iets van een afscheid. Voor gestorven auteurs is het verzameld werk de literaire graftombe, het allerlaatste teken van leven, schrijvers die bij hun leven het oeuvre verzamelen, trekken nu bewust een scheidingslijn tussen vroeger en straks, soms luidt het verzameld werk zelfs een nieuwe periode in, zoals bij Herman van den Bergh, maar een afscheid blijft het, voor nu en straks. Dit laatste geldt ook voor Engelman. Deze weinig in de openbaarheid tredende hoogleraar aan de Jan-van-Eyck-academie te Maastricht heeft zijn produktieve periode bewust, zij het wat laat, afgesloten in zijn vorig jaar verschenen *Verzamelde Gedichten*, waarin hij alleen datgene opgenomen heeft wat de toets der kritiek nu nog kan doorstaan. Zo zijn de verzen van Sine Nomine niet alle in dit werk opgenomen.

Engelmans poëzie is veeleer voor het oor dan voor het oog bestemd: het is een feest van juichende klanken, een aards en een hemels – nimmer een hels – feest, en Engelman is de orfische zanger die het oor van zijn hoorders bekoort. De verzen lijken niet vervaardigd, maar geschapen en ieder gedicht is een wereld in het klein, waard door ieder ontdekt en herontdekt te worden. Engelmans *Verzamelde Gedichten* hebben niets van de kilheid van een museum, waar men de glorie van voorbije eeuwen gadeslaat, vaak zonder ontroerd te worden. Integendeel, de verzameling is levend, warm en opgetogen, uitvloeisel van een oprechte levensliefde. In de roes der zinnen ontmoeten erotiek en religiositeit elkaar in de dood. Schrijft Engelman niet in Aan Ambrosia: „wie mint is nabuur van de dood”?

Engelman is even hypergevoelig als Gorter en Boutens. Bezonnenheid en extase krijgen bij sensitieven gelijke kansen. We vinden beide in Engelmans poëzie. We doen er goed aan de dichter zelf aan het woord te laten. Allereerst een van zijn klinkdichten, waartoe ook het bekende Vera Janacopoulos behoort:

MELODIE DES HERZENS

*Ik viel in de ogen van een ree
verbeelde schepen neem mij mee:
Maria moet gaan varen*

*veel vroeger zong de philomeel
voor Magdalena's bloemprieel
en wind wies in mijn haren*

*Gezelle steeg op zonnevier
de keel der kolibri is hier
van zomerschoon beslapen*

*ik snoer u van de klinkerschaal
hoog in mijn mond en als ik daal
Maria wil mij rapen*

Ootmoed is de zanger niet vreemd. In donker timbre klinkt 's dichters stem, gelijk een bede, in Albumblad:

*Eenzaamheid der eenzaamheden
ik schouw u langzaam in 't gelaat,
maar nimmer streeft het bloeiend Eden
en nimmer zwijgt de vruchtb're haat...*

*O mensen, met uw schaamteloos dringen
of willig buigen 't simpel hoofd,
ik ben omringd door vreemdelingen
en heb een visioen geloofd.*

*O mond, zing van de aartsgeliefde,
wier enig toeverlaat ben ik,
o mond, die zoveel mensen greefde,
zij sluit u bij de laatste snik.*

De bezonnenheid van de dichteres Ida G. M. Gerhardt, van wie onlangs de bundel *De hovenier* verscheen, is van geheel andere aard. Blijft in de bezonnenheid van Engelmans vers het verlangen naar de extase steeds voelbaar, het dichtwerk van Ida Gerhardt is bezonnen in de zin van melancholisch. Het spreekt van berusting en inkeer en mist de glans van b.v. Bloems late poëzie. De dichteres lijkt ons te lijden aan poëtische bloedarmoede, haar verzen zijn niet bloedwarm maar steenkoud. We citeren Zomeravond:

*Langzaam over het land
in de avond de trompet
van de andere boerderij.
Het praten op de bank
sterft uit, de witte roos
laat stille bladeren vallen.
Het kind, te bed gebracht,
slaapt niet, achter het hart
der luiken luistert het.*

Het lijkt ons onweerlegbaar dat Ida Gerhardt het meesterschap over de vorm bezit, de strofische en cyclische bouw van de verzen wijzen hierop, doch de poëzie missen jeugd en elan, de dichteres neemt een afwachtende houding aan.

Kroniek der poëzie door F. de Vries

Het lijkt ons geen genoegen veel gedichten van Willem van Toorn te lezen. Van Toorns novellen *De explosie*, en *De feesten zijn voorbij* vonden geen onverdeeld gunstig onthaal. De bundel *Terug in het dorp* voorspellen we evenmin een gunstige pers. De flap wijst op de verstilde atmosfeer van Willem van Toorns poëzie: „De stilte is in deze gedichten soms weldadig of vol verwachting, soms neerdrukkend en illusie-loos, maar het geheel is gedrenkt in een melancholie die deze bundel een overtuigend poëtisch karakter verleent.” Van dit laatste wordt de lezer allerminst overtuigd. Op zijn best is de bundel een verzameling aardige tafereeltjes, in genoeglijke praattoon geschreven. Wat te zeggen van Uitverkoop:

*De dagen staan goedkoop
in de dorpswinkels. Winkeliers
buigen achter glas. Ik loop
hun deuren voorbij. Wat ik hier
doe weet ik niet. Misschien
zoek ik weer naar een raam
waarachter een affiche
hangt van hier ver vandaan:
van een plaats waar ik nog niet woon,
waar ik nog heen mag gaan.*

Van Toorns poëtische dictie wordt gekenmerkt door een getemperde grijsaardstemming. Wie proza in stukjes hakt, schept nog geen poëzie.

Het nog steeds warmbloedige Maria Lecina van J. W. F. Werumeus Buning is voor de drieënveertigste maal in het licht gezonden, voorwaar voor Nederlandstalige uitgaven een respectabele score. Het leven dubbel en dwars waard, leidt dit werkje in de Nederlandse litera-

tuur een eigen bestaan. Maria Lecina kan men kopen voor twintig zilveren peseta: In Madrid en Barcelona, overal, en de zeeman die zich in haar begraaft, klopt aan de poort van de eeuwigheid. Ongaarne mist men in de nieuwe druk het verhaal van de wording van dit gedicht in honderd verzen. Desondanks is Maria Lecina een bloem, die waard is iedere dag op-nieuw geplukt te worden.

Leo Vroman gaat in zijn laatste bundel *De ontvachting* met het ontleedmes de taal te lijf: met neologismen en zinloze klinkklank tracht hij de muur van de taal te doorbreken. Ter kennisgeving volgen hier de eerste vier strofen van het titelgedicht *De ontvachting*:

*Er was eens een kater waarvan het hoofd
nog zachter was dan de romp.
Het was zo zacht als blatend ooft,
en even zoet als stomp.*

*En elke nacht wanneer hij sliep
met zijn slaap op zijn overvachte
onderarm verzakten diep
in zijn voorhoofd zijn gedachten*

*tussen zijn dunne oren,
zijn blote neusje rond,
binnenlangs, van voren,
en achter in zijn mond.*

*Met pluche-gevulde ogen
droomde dan het dier;
nu en dan bewogen
zijn slappe handjes vier.*

De ontvachting is een sterke bundel, die evenwel Vromans vroegere poëzie uit de bundel *Gedichten, vroegere en latere* niet overtreft.

Tenslotte een aankondiging van een bundeltje verzen van Jef Last, voornamelijk vertalingen van Japanse, Chinese, Indonesische en Spaanse poëzie, waarschijnlijk vertalingen uit de oorspronkelijke taal. Een dertigtal oorspronkelijke verzen completeren de bundel *Tegen de draad*.

1. Jan Engelman – *Verzamelde Gedichten*. Amsterdam, 1960. N.V. Em. Querido's Uitgeverij. Prijs f 10,50.
2. Ida G. M. Gerhardt – *De hovenier*, Assen, 1961. Van Gorcum & Comp. N.V. Prijs onbekend.
3. Willem van Toorn – *Terug in het dorp*. Amsterdam, 1960. De Boekvink, N.V. De Arbeiderspers. Prijs f 1,90.
4. J. W. F. Werumeus Buning – *Maria Lecina*. Amsterdam, 1960. 43ste druk. N.V. Em. Querido's Uitgeverij. Prijs f 2,50.
5. Leo Vroman – *De ontvachting*. Amsterdam, 1960. N.V. Em. Querido's Uitgeverij. Prijs f 4,90.
6. Jef Last – *Tegen de draad*. Amsterdam, 1960. De Boekvink. N.V. De Arbeiderspers. Prijs f 1,90.

Lezingen voor de radio

18 juni, 9.45 uur (VARA): Dr. O. Noordenbos over „Begrip en ruimte”.

25 juni, 9.45 uur (VARA): mevr. D. Heroma-Meilink over „Spijt en nijd”.

2 juli, 9.45 uur (VARA): prof. dr. G. Stuiveling herdenkt *De Genestet*.

9 juli, 9.45 uur (VARA): H. J. Blackham, algemeen secretaris van IHEU, over „Internationaal Humanisme”.

U kunt zich op de wekelijks verschijnende teksten van de lezingen abonneren door overschrijving van f 4,- per jaar op giro no. 58 t.n.v. de Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Voor leden van de luisterkring f 3,- per jaar. Losse nummers f 0,25.

IK denk er ZO over

Hypocrisie

In „Kritisch allerlei” van 20 mei wordt met instemming het oordeel van de filmcriticus B. J. Bertina in „Filmforum” inzake het verbod van de Franse film „Les Amants” geciteerd. Dit verbod van de Centrale Commissie voor Filmkeuring zou „het nieuwste voorbeeld van hypocrisie” zijn. Ik weet niet, of de heer Bertina in zijn „De Volkskrant” óók in deze geest schreef of mocht schrijven, in ieder geval schreef hij in het neutrale „Filmforum” in deze trant. In het Handelsblad van 18 maart schreef Jan Blokker in dezelfde geest. Hij vond het verbieden van deze film voor openbare vertoning een blijk van „Victoriaanse hypocrisie”.

Ofschoon het hachelijk is, te schrijven over een film, die men niet gezien heeft, ben ik toch op grond van de mij beschikbare gegevens geneigd, mij achter de beslissing van de Centrale Commissie voor Filmkeuring te stellen, en wel om de volgende redenen:

1°. De commissie vreest, „dat velen in deze lyrische verhouding een verheerlijking van overspel onder bepaalde omstandigheden zouden zien” (vgl. het citaat in „Kritisch allerlei”).

2°. De commissie meent, dat „deze film geen enkel werkelijk tegenwicht biedt en het karakter van de zonde is verdoezeld” (vgl. Hbld. van 18 maart). Waarom slechts de zoete zonde en niet datgene, wat daarop volgen moet, nl. de bittere gevolgen?

Mag men overspel aanlokkelijk maken voor duizenden toeschouwers, die maar een klein

duwtje nodig hebben, om het voorbeeld van „Les Amants” te volgen?

Wat te denken van een keuringscommissie, die dit wél toelaatbaar acht? Dan zou men een dergelijke commissie met recht kunnen verwijten, dat zij een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef ten aanzien van de duizenden, die op het punt van overspel zwak in hun schoenen staan, aan de dag legt.

Ik heb alle respect voor moreel zo hoogstaande heren als de filmcritici Bertina en Blokker, die de gevaren van deze film niet zien, maar zij moeten bij hun beoordeling ook rekening houden met de zwakke broeders en zusters. Om dezulken bestaat filmkeuring. P. D. van Roijen

De briefschrijver en ik gaan van principieel verschillende uitgangspunten uit, omdat ik iedere vorm van censuur – om het even of die het pedagogisch etiket keuring draagt of niet – afkeur, wanneer die tot doel heeft volwassen mensen voor te schrijven wat zij al dan niet mogen zien of lezen, waar zij al dan niet naar mogen luisteren. Aanvaardt men evenwel die censuur – en daarvoor zijn zeker ook goede argumenten aan te voeren –, dan noem ik het hypocrisie (het woord was van mij, niet van Bertina) de norm van zedelijke toelaatbaarheid zo uitsluitend op een bepaald aspect van de seksualiteit te richten als de filmkeuringscommissie doet. Helaas moeten we vaststellen, dat de opvoedende waarde van de meeste films nihil is, dat moord en dood-

Leven en dood

Niets is aan snellere waardeveranderingen onderhevig dan de waardering van het leven en de dood. Dit komt wel het sterkst tot uitdrukking in tijden van strijd. Waar de dood overal en massaal rondwaart, is deze voor de overlevenden meestal geen angstwekkend verschijnsel.

Ook de waardering van euthanasie, re-animatie en suicide heeft uiteraard een sterk wisselende geschiedenis. De Spartanen pleegden reeds op hun gebrekkige (of hen gebrekkig voorkomende) kinderen euthanasie en de Stoïcijnen zagen in de zelfmoord de zelfverwerkelijking. En bij de Japanners is de suicide een vanzelfsprekendheid bij verlies van „gezicht”. Niet alleen in het verleden maar ook nu.

De westerse psychologie resp. psychiatrie ziet in het algemeen de zelfmoord als een agressieve daad, in feite meer tegen een geliefd persoon dan tegen het eigen ik. Natuurlijk zal dat ook wel voorkomen, doch veeleer als uitzondering. De Franse socioloog Emile Durkheim heeft de nauwe samenhang aangetoond tussen de zelfmoord en de maatschappelijke situatie. De zelfmoord als agressieve daad tegen een geliefd persoon is hierbij niet evident.

De hele westerse cultuur is een doel-cultuur. Wij leven altijd naar iets toe. De christenen leven voor God en hopen eens door hun gedrag bij hem te komen. Wij leven met het doel een betere positie te verkrijgen, meer macht, grotere zekerheid enz. Altijd is het een doel. En doel vertalen wij ook dikwijls met de zin van het leven. Wij zijn daar allemaal in opgegroeid en velen hebben daar vrede mee. Maar er zijn mensen, die om welke reden dan ook, geen doel meer kunnen zien, geen zin meer in het leven kunnen onderkennen. Als deze mensen dit vacuüm niet kunnen opvullen dan ko-

men ze veelal tot wanhoop. Deze mensen kunnen dan ook rustig over hun zelfmoord praten en zonder dat daarbij een agressie – dan alleen tegen zichzelf – aanwezig is.

Is suicide altijd een daad van het individu tegen zichzelf en feitelijk voor eigen verantwoordelijkheid, bij de euthanasie liggen de kaarten geheel anders. Hier wordt een daad gesteld van het ene individu tegenover het ander – met of zonder goedkeuring van de betrokkenen. Wij kennen nu wel de geschiedenis voldoende om te weten hoe enorm gevaarlijk het voor de mens is om volkomen te kunnen beschikken over andermans leven. Spoedig worden de nauwe grenzen vervaagd; eerst wordt het toegepast voor vreselijk en ongeneeslijk lijden; dan alleen voor een ongeneeslijke ziekte en tenslotte voor ieder die niet welgevallig is. Wij hebben wat dit betreft pas het nazi-tijdperk achter ons en wie garandeert ons dat dit weer niet mogelijk kan zijn?

Als de mens de macht krijgt om te doden, dan schijnt het wel dat dan alleen de emoties spreken in plaats van de strenge rationaliteit. In alle redelijkheid kan men wel in euthanasie komen, maar gezien het algemeen menselijk gedrag moet men daarvoor heel erg huiverig zijn.

E. Keijl

Het sociologisch aspect van de zelfmoord besprak ik niet en vraagt inderdaad een aparte bespreking. Wanneer de geachte inzender gelijk heeft en het ontbreken van een doel motief voor zelfmoord kan zijn, blijft het nog waarschijnlijk dat de zelfmoord ook in dat geval een protest tegen de doelloze, zinloze samenleving is en tegen de medemensen, die hem zo alleen hebben gelaten: agressief protest.

V. W. D. Schenk

slag (zonder enig tegenwicht) evenals ongeveer alle denkbare vormen van ontucht (met als „tegenwicht” een blijkbaar door de keuring gewenst zedenpreekje aan het begin of het eind) hoogtij vieren. Doet het dan niet schijnheilig aan, de commissie die dit alles toelaat, een kunstwerk te zien verbieden met een zo doorzichtige argumentatie? Bertina ontkent trouwens, dat de ontuchtering van de volgende morgen wordt verdoezeld, maar de keurders hebben, schrijft hij, geschokt als zij waren, het om de onafwendbare mislukking huiveringwekkende slot niet eens meer willen zien. Ik hoop de film nog wel te kunnen zien, in het buitenland dan helaas.

Red. K.A.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: P. W. van der Vliet

Redactieraad: Mr. H. Singer-Dekker, dr. H. Bongers, prof. dr. J. C. Brandt-Corstius, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, H. A. Scheltes, J. van Straten

Redactiesecretaris:

H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam 4, telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties:

Oudegracht 152, Utrecht, telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag
Kleine advertenties f 0,20 per woord

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 5,— per jaar, voor niet-leden f 7,50, buitenland f 8,—; losse nummers f 0,30.

Ecce Homo! Slot van pag. 1

zien, dat in Jeruzalem de mens terecht staat. Al deze gruwelen zijn door mensen verricht. Ieder die prijs stelt op de naam van mens, heeft de heilige plicht, zich in te zetten, opdat zulk iets mensonterends niet weder gebeuren kan.

Daarom is het toch goed, dat dit proces plaatsvindt. Israël heeft zich van oudsher als taak gesteld, de geschiedenis der mensheid te schrijven. Daarom is het ook goed, dat dit proces te Jeruzalem plaatsvindt.

Het wel eens geopperde bezwaar, dat de rechtbank hier niet onpartijdig kan zijn, is een schijnargument. Een rechter die bij zulk een misdad niet zelf betrokken is, is geen echte rechter, geen onpartijdige, maar een onverschillige. De rechtbank te Jeruzalem zal echter – naar het woord van Franz Rosenzweig – moeten trachten de uiterste objectiviteit t.a.v. eigen subjectiviteit te betrachten.

Als iemand zes miljoen doden op zijn geweten heeft, reikt zijn daad veel verder dan zijn eigen bestaan. Het Hebreeuwse woord voor mens: adam, kent geen meervoud. Ieder mens is verantwoordelijk voor alle mensen, vertegenwoordigt de gehele mensheid.

In Jeruzalem staat niet een mens, maar de mens terecht. Wat Pilatus zei bij het andere proces te Jeruzalem: Ecce Homo (Zie de mens!), geldt ook nu. Idealisten, optimisten, utopisten: Zie de mens! Dát is de mens, hiertoe is hij in staat.

En als ge hier lang genoeg gezien en gehoord hebt, verwonder u dan over het kleine meisje Anne Frank, die durfde geloven – ondanks alles – dat de mens in wezen goed is. H. van Praag

ZEDDAM-MONTFERLAND

Pension „Wijde Blick”. Rustig gelegen, dicht bij de bossen. Nog enkele kamers vrij van 5-19 aug. en na 2 sept. Ook voor weekends een ideaal plekje. Telef. 08345-493.

Gemeubileerde of gestoffeerde kamer zonder pension gezocht voor meisje van 19 jaar b.b.h.h. in Amsterdam-Zuid of omgeving.

Brieven onder no. juni 5 aan het bureau van dit blad.

PROCURATIEHOUDER

bij industrieel bedrijf, 36 jaar, zag zich gaarne belast met verantwoordelijkheidsgevoel eisende niet-commerciële werkzaamheden – b.v. personeelszaken evt. gecombineerd met administratie – bij sociale instelling of bij organisatie of handelsbedrijf in Amsterdam of omgeving, waar goede menselijke verhoudingen bewust worden bevorderd. Huidig salaris f 15.000.-; lager aanvangssalaris indien nodig acceptabel. Ook reacties op langere termijn gaarne aan Mens en Wereld, onder nummer juni 6.

Er kunnen

TWEE LEUKE MEISJES

(tot 25 jaar)

mee in onze Renault, eind juli-begin augustus. Vakantiedoel in overleg. Br. onder nr. juni-7 aan het bureau van dit blad.

Eenvoudige dame zoekt in Huizen, Laren of Blaricum van 28 juli t/m 6 aug. zit-slaap-kamer(tje) met keukengebr. Brieven onder nr. juni-8 aan het bureau van dit blad.

Ook de buitenkerkelijke leden van de Partij van de Arbeid hebben een organisatorisch centrum nodig

DE HUMANISTISCHE WERKGEMEENSCHAP is dit centrum!

Het orgaan van de H.W.G. is het maandblad

„VERNIEUWING”

onder redactie van Karel Timmerman

Abonnementsprijs f 1,20 per jaar

Een proefnummer wordt U gaarne toegezonden door het Secretariaat Haagweg 210 – Leiden

Niet alleen de kerkelijken hebben hun wezenverzorging.

De Weezenkas

Vereniging tot opvoeding en verzorging op humanistische grondslag neemt op zich de verzorging van de wezen der buitenkerkelijken

Sluit U daarom aan bij deze vereniging

Inlichtingen omtrent lidmaatschap bij de Secretaris: J. de Leeuw, Herengracht 62, Amsterdam-C.

Aan het Koninklijk Instituut tot Onderwijs van Blinden te Huizen/Bussum wordt gevraagd, zo spoedig mogelijk na 15 augustus een

groepsleider

voor een groep jongens van 15 t/m 19 jaar

Diploma Kinderbescherming A en/of B of een daarmee gelijk te stellen diploma strekt tot aanbeveling.

Salaris, afhankelijk van opleiding en ervaring, nader overeen te komen.

Geboden wordt een aantrekkelijke werkkring met tenminste zes weken vakantie per jaar.

Brieven met uitvoerige inlichtingen en opgave van referenties te richten aan de Directeur,

Amersfoortsestraatweg 80, Huizen, Post Bussum.

zeilkamp 1961 - langweer (fr.)

Na het geslaagd zeilkamp in 1960 wordt in 1961 opnieuw een familie-zeilkamp gehouden en wel van 5 t/m 19 augustus 1961. Unieke gelegenheid om Friesland van de waterkant te leren kennen. 2e week gelegenheid voor bezoek aan de bekende „Sneek-week”. Prijs f 65,- per week (alles inbegrepen). Opgaven zo spoedig mogelijk. Er is nl. nog gelegenheid voor een beperkt aantal deelnemers. Voor volledige inlichtingen: Oudegracht 152, Utrecht (030) 1 01 63.

WOORD VAN DE WEEK

(Radio-lezingen van het Humanistisch Verbond)

Het aantal abonnees is van september 1958 met 3600 toegenomen en bedraagt thans ruim

4900

De abonnementsprijs is f 4,- per jaar. Maar voor hen, die nu abonnee willen worden, openen wij de mogelijkheid om alle nog in het 3e kwartaal 1961 verschijnende nummers gratis te ontvangen.

U dient dan f 1,05 over te schrijven op postrekening no. 58 t.n.v. de Hum. Luisterkring te Utrecht met als omschrijving: Nieuw abonnee 1961.

Na ontvangst krijgt u alle verschijnende nummers regelmatig toegezonden.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van N. van Gelder, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 10,- per jaar (6 nummers). Losse nummers f 1,75. Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever N. KLUWER - DEVENTER.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

INDEX-BENADERINGS-POLIS

Inlichtingen omtrent deze nieuwe vorm van levensverzekering, gebaseerd op kosten van levensonderhoud, worden verstrekt door de erkende Assurantietussenpersonen en de

N.V. Levensverzekering-Mij „AURORA”

Opgericht 1887

HERENGRACHT 62 - AMSTERDAM